

КОНЦЕПТ «ВВІЧЛИВІСТЬ»: АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

У статті розглянуто концепт «ввічливість» у мовній картині світу українців. Виявлено когнітивні ознаки представлення концепту у свідомості сучасного носія мови, що дало змогу створити наукове уявлення про роль ввічливості в суспільному житті українців. Представлено структуру асоціативного поля концепту «ввічливість».

Ключові слова: когнітивна ознака, асоціативне поле, концепт, вільний асоціативний експеримент.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях мова вивчається в тісному зв'язку з мисленням, свідомістю, культурою, світоглядом як окремого носія мови, так і всієї мовної спільноти, до якої він належить. У зв'язку з цим усе більшої популярності набирають дослідження, що базуються на результатах асоціативних експериментів.

Асоціативний експеримент, за зауваженням В. Ф. Петренка, є найбільш розробленою технікою семантичного аналізу [4]. Вперше він був описаний Ф. Гальтоном (1892) і в подальшому отримав розвиток у дослідженнях Е. Крепліна, К. Юнга, В. Вундта, О. Р. Лурії та ін.

За допомогою такого експерименту встановлюють асоціативні поля, тим самим вивчаючи мовну свідомість представників певного народу, реконструюють мовну картину світу, оскільки асоціативні зв'язки інтегрують усі типи словесних і міжсловесних відношень.

У сучасних мовознавчих працях знайшли відображення лише деякі аспекти вивчення концепту «ввічливість». Це були дослідження на основі англійської, німецької, російської мов [1,3], дослідження у художньому дискурсі [5], або ж відбір емпіричних даних здійснювався з Інтернет-форумів [3] тощо.

У зв'язку з вищезазначеним актуальність даної роботи зумовлюється потребою в аналізі концепту «ввічливість» як складника української мовної картини світу, яка репрезентує мовну свідомість сучасного носія та засвідчує об'єктивацію в мові уявлень, знань людини про важливі феномени культури.

Мета нашого дослідження полягає у виявленні когнітивних ознак представлення концепту в свідомості сучасного носія мови, що дасть створити наукове уявлення про роль ввічливості у суспільному житті українців.

Сутність асоціативного експерименту полягає в наступному: респондентам пред'являється слово-стимул і пропонується протягом фіксованого часу дати на нього перші асоціації, що спали на думку. Розрізняють три види асоціативного експерименту: вільний, цілеспрямований та ланцюжковий. Під час проведення вільного експерименту опитуваному пропонується ізольоване слово із завданням реагувати на нього першим словом, що з'являється в голові, причому респондент не обмежується у виборі асоціацій. У

цілеспрямованому – експериментатор певним чином обмежує вибір асоціації, задаючи певні завдання, наприклад, відповідати лише прикметниками чи іменниками. При ланцюжковому асоціативному експерименті опитуваному пропонують відповісти за певний період часу можливими словами. Під таким типом реакції розуміють некероване, спонтанне протікання процесу відтворення змісту свідомості та несвідомості суб'єкта. Але значний недолік цього виду експерименту полягає в тому, що може утворюватися залежність між послідовними наступними реакціями [2].

У нашому дослідженні ми застосовували вільний асоціативний експеримент з метою виявлення когнітивних ознак представлення концепту у свідомості сучасного носія мови, що дає змогу створити наукове уявлення про роль ввічливості в суспільному житті українців.

Проведений нами вільний асоціативний експеримент полягав у тому, що респондентам треба було написати перше слово (або кілька слів), з якими у них асоціюється слово «ввічливість». Час роботи був обмежений 1–2 хвилинами. Ми використовували вільний асоціативний експеримент, потік асоціацій нічим не обмежений: ні інструкцією, ні частиною мови, ні кількістю, ні синтаксичною формою асоціацій. До анкети було включено питання про місце постійного проживання, стать, вік, освіту, національно-мовну належність. При обробці результатів було підраховано частотність реакцій респондентів і побудовано асоціативне поле слова-стимулу, де всі реакції представлені за спадом їх частот.

В межах проведеного нами асоціативного експерименту було опитано 59 студентів філологічного факультету та факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, які проживають в м. Одеса, мають повну середню освіту, серед яких 11 (19 %) чоловіків та 48 (81 %) жінок. 21 чоловік серед опитуваних у віці 18 років (36 %), 30 – у віці 19 років (52 %) і 8 – у віці 20 років (12 %). 35 (59 %) опитуваних вважають рідною мовою українську, а 24 (41 %) – російську.

Отже, загальна кількість асоціативних реакцій до слова-стимула «ввічливість» склала 93, кількість повторюваних реакцій – 77, кількість одиничних – 16, кількість відмов дорівнює нулю.

Розглянемо асоціативне поле слова "ввічливість" в українській мовній картині світу, яке після обробки відповідей набуло такого вигляду:

ВВІЧЛИВІСТЬ (93) – вихованість(13), повага(11), доброта(11), чемність(5), привітний(4), доброзичливість(3), порядність(3), шанобливий(3), правильна поведінка(3), гідність(3), увага(3), дякую(3), стриманість(2), щирість(2), тактовність(2), батьки(2), добрий ранок(2), вчитель(2). люб'язність, взаєморозуміння, відкритість, благородний, порядний, інтелігентний, спокійний, стюардеса, продавець-консультант, перепошую, будь ласка, культура, посмішка, джентльмен, старість, місце в транспорті, етикет.

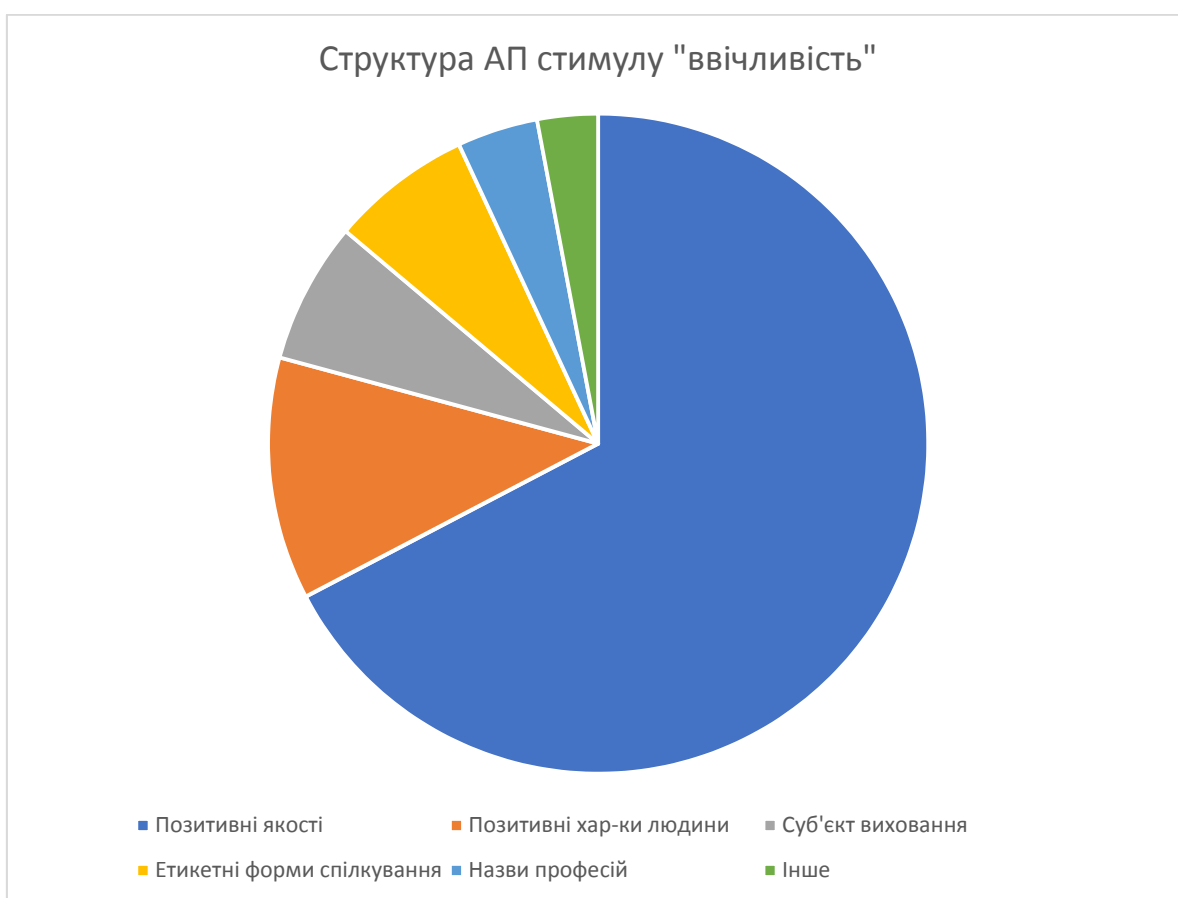
Ядро асоціативного поля має двошарову будову. До першої зони відносимо асоціати зі сфери «позитивні якості» – 67 % (вихованість, повага, доброта, чемність, доброзичливість, порядність, правильна поведінка тощо), до другої – «позитивні характеристики людини» – 12% (привітний, шанобливий, інтелігентний, спокійний, благородний тощо).

Першу зону периферії складають асоціати з «суб'єкт виховання» – 7 % (батьки, вчитель, людина), «етикетні форми спілкування» – 7 % (дякую, перепошую, будь ласка, добрий ранок).

Периферію другої зони складають такі компоненти: «назви професій» – 4 % (стюардеса, продавець-консультант) та інше – 4 % (культура, посмішка, джентльмен, старість, місце в транспорті).

На основі аналізу даних, отриманих в результаті проведення асоціативного експерименту, можемо скласти портрет ввічливої людини.

Добираючи асоціації до концепту «ввічливість», українці використовують велику кількість прикметників. Так, найчастіше зустрічалися слова: тактовна, позитивна, людяна, порядна, вихована, також зустрічалися слова: уважна, стримана, урівноважена, чуйна, добра, терпляча. Інформанти зазначили, що людина повинна бути ввічливою від душі. І в цьому полягає відмінність між тлумаченням категорії ввічливість українською й іншими лінгвокультурними спільнотами – адже, як наприклад, для англійців «прикидатися ввічливим» і «бути ввічливим» є майже тотожними актами за своїми комунікативними наслідками, тоді як для українців щирість є однією із складових концепту ввічливість.

Ввічливість безпосередньо пов'язана з вихованням людини. З самого малечку цю якість в нас виховують батьки, вихователі, вчителі.

Найголовнішим для українців в комфортному спілкуванні є мова, яка повинна бути цензурною, нормативною, також обов'язкове вживання «чарівних слів» – таких, як «Дякую», «Спасибі», «Будь ласка», «Вибачте», а також слів привітання та прощання «Добрий день», «До побачення». Проявом ввічливості є стриманість, тому ввічлива людина не піддається імпульсивності в конфліктній ситуації. Проявляється ввічливість і в жестах та міміці, посмішка виражає щирість стосунків.

Вміння поводитись з людиною зосереджується не лише на спілкуванні. Асоціації респондентів на слово-стимул «ввічливість» продемонстрували той факт, що в багатьох це слово асоціюється зі старістю, адже ввічлива людина завжди поступиться місцем в транспорті старшій людині або ж переведе через дорогу особу похилого віку.

Отже, в свідомості українців ввічлива людина – це людина, мова якої є нормативною та збагаченою «чарівними словами», людина, яка поважає людей, старших за віком та посадою, та дотримується правил етикету, є тактовною, позитивною, вихованою, завжди усміхненою.

Список використаної літератури

1. Богданова А. Г. Сопоставительный анализ структур и способов вербализации концептов вежливость и Höflichkeit в русской и немецкой языковых картинах мира : канд. филол. наук : 10.02.20 / Новосибирск, 2011. 168 с.
2. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. URL: [www.textology.ru/goroshko/VerbalAss/1_1 .htm/](http://www.textology.ru/goroshko/VerbalAss/1_1.htm/) (дата звернення: 27.03).
3. Малая О. Ю. Реалізація мовленнєвих стратегій ввічливості у дискурсі німецькомовних Інтернет-форумів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Харків, 2009. 231 с.
4. Петренко В. Ф. Основы психосемантики : уч. пособ.. Москва : Издательство Московского Университета, 1997. 208 с.
5. Харченко О. А., Косенко Ю. В. Поняття концепту ввічливості у художньому дискурсі. Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету, 20-25 квітня 2009 р. Суми : СумДУ, 2009. Ч.2. С. 96.